
Rozhovor

Být radikální dnes znamená být liberální¹

Nadia Urbinati – Jan Bíba —

Jan Bíba (dále JB): *Rád bych se dnes zaměřil na tři otázky, nebo spíš na tři tematické okruhy. První by se týkal takzvané krize demokracie, tedy konceptu, k němuž jste velmi skeptická. Dále by mě zajímalo, v čem spatřujete intelektuální zdroje současné progresivní politiky. A na závěr bych se chtěl zaměřit na některé návrhy, jak oživit naše demokratické instituce.*

Když se podíváme na stav současných demokracií, můžeme hovořit o tom, že řada občanů zakouší pocit hluboké nespokojenosti, kterou obvykle chápeme jako symptom pocitu bezmoci. Někteří lidé účastníci se demonstrací španělských Podemos nesli transparenty s výstižným heslem: „We have a vote, but we do not have a voice.“ To heslo vyjadřuje jistý sdílený pocit bezmoci. Kde vidíte příčiny takového pocitu nespokojenosti a bezmoci v současných demokraciích?

Nadia Urbinati (dále NU): Otázku by bylo možné reformulovat takto: „Má smysl být skeptický ohledně demokracie? Nebo: Je skutečně tak neopodstatněné nevěřit v demokracii jako systém, který slibuje dát moc lidem?“ Nacházíme se totiž v situaci, kdy je velmi těžké být demokratem. Měli bychom to říci jasně: Být demokratem není lehké. Víme, co demokracie je a co to slovo znamená. Víme, že demokracie předpokládá, požaduje a deklaruje, že každý

¹ Nadia Urbinati je italská politická teoretička působící na Kolumbijské univerzitě v USA. Hlavní oblastí jejího zájmu je demokratická teorie a teorie reprezentativní demokracie. Mezi její hlavní práce patří knihy *Mill on Democracy* (2002), *Representative Democracy: Principles and Genealogy* (2008), *Democracy Disfigured* (2014, česky: *Znetvořená demokracie*, 2018) a *Me the People* (2019). Filosofický časopis v současnosti připravuje vydání zvláštního čísla s názvem *Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati's Theory of Democracy*, které bude věnováno kritické diskusi jejího díla. Pozn. J.B.

Rozhovor se uskutečnil 17. ledna 2019 v souvislosti s přednáškou Nadii Urbinati v Knižnovně Václava Havla. Přeloženo z anglického originálu „To Be Radical Today Means to Be Liberal“. Translation © M. Jurza. Pozn. red.

z nás je jedinečný, že náš hlas má stejnou váhu, která je dána stejnou silou volebního hlasu. Demokracie ale také předpokládá, že můžeme svobodně a veřejně vyjádřit svůj názor, a to i tehdy a pokud – a obzvláště tehdy a pokud – je v rozporu s obecným míněním nebo s míněním většiny. A tak příslib demokracie znamená příslib svobody. Svoboda občana se neomezuje pouze na samotné volby, ale uskutečňuje se také mezi volbami, v každodenním životě občanů jako původců idejí, názorů a tak dále.

Příslib či závazek svobody tedy tkví v tom, že svoboda není svobodou pro soukromé já, ale je politickou či veřejnou svobodou, a tedy je formou moci. Svoboda je moc, je schopností říci ne, je schopností oponovat, je schopností delegitimizovat existující moc. V tomto smyslu je demokracie požadavkem svobody jako politické moci.

To vše nám dává demokracie. A v současné společnosti tak činí nepřímo, pomocí celé řady způsobů. Tím nás jako občany nečiní totožnými se státem či jeho institucemi, ale klade nás do vztahu jakéhosi zprostředkování. Otázka dneška spočívá v distanci mezi námi a institucemi, mezi obyčejnými občany a jejich vyjádřením prostřednictvím institucí; a tato distance je čím dál širší a širší. A je paradoxní, že čím více máme nástrojů, jež umožňují posilování iluzivního přímého uchopení moci skrze média a každodenního dohledu nad institucemi, tedy čím silnější máme dojem, že jsme na dosah moci, tím více nám moc uniká a tím větší je i distance mezi námi a institucemi.

Domnívám se, že toto je problém, před kterým dnes stojíme. Není to sama demokracie, ale způsob, jakým fungují tyto zprostředkující procesy, jimž máme tendenci věřit. A jde zvláště o ty, které směřovaly nebo směřují k posílení přímé demokracie, tedy k představě, že eliminace zprostředkování a naše přímé napojení na instituce by naši moc posílilo. Ale dnes vidíme pravý opak. Je to paradox. Musíme tedy o tomto paradoxu uvažovat a být skeptičtí ohledně iluze, kterou vyvolávají mnohé komunikační prostředky; tedy ohledně iluze, že máme věci více pod kontrolou a dohledem. Přitom nemáme pod kontrolou nic – prostě proto, že instituce jsou čím dál tím neprůhlednější.

JB: *Hovořila jste o rovnosti jako předpokladu demokracie, ale také o distanci mezi občany a institucemi a o neprůhlednosti, kterou přináší nové formy komunikace. Pro současný stav našich společností je podle vás charakteristická antirovnostářská proměna. A tak se nabízí otázka: Pokud se naše společnosti skutečně významným způsobem posouvají směrem k antirovnostářství, jakou roli v této proměně hraje oligarchie?*

NU: Představme si tři kroky. Zaprvé, demokracie demonstruje nejen příslib, že nám jednoduše dá rovnou moc při spoluúčasti na tvorbě rozhodnutí nebo při jejich změně, ale také představuje další dva druhy příslibu, a to že občané nebudou podřízeni jiným občanům a že ve společnosti nebude existovat vztah poddanství. Vzpomeňme na rozkvět demokracie v antickém Řecku, v antických Athénách, který byl vyvolán emancipací otroků. Otroci, to byli občané, které Athéňané uvrhli do otroctví kvůli dluhům. Ekonomické strádání vytvořilo závislost velké většiny na malé menšině. Už na tomto příkladu vidíme, že sociální nerovnost se může snadno transformovat do situace politické závislosti.

Demokracie neslibuje sociální rovnost, neslibuje, že nám všem poskytne stejné množství majetku, nebo že všem zajistí práci, či snad že budeme všichni úplně stejní. Znamená příslib, že politická hra zůstane otevřená. To znamená, že když cítím, že nemám žádnou moc omezit něčí super-moc ve společnosti či ekonomice, jsem zbaven politické či demokratické moci. To je něco, co demokracie nemůže tolerovat. Stejně jako nemůže tolerovat fakt, že ekonomické strádání může znamenat omezení naší občanské moci. Nastolení demokracie znamená, že sociální situace nepředstavuje zdroj politické moci. Ale namísto uplatňování tohoto základního demokratického principu vidíme, že právě to se dnes děje. Dnes vidíme, že rozdíly ve společnosti či v ekonomické síle jsou tak obrovské a propastné, že se promítají buď do větší, nebo menší politické moci.

Demokracie nemůže nic takového tolerovat. Transformace demokracie v oligarchii – jak v antice, tak dnes – probíhá stejným způsobem. Postupuje až do určitého bodu, kdy se objeví dvě vyhraněné skupiny lidí: oligarchické elity a množství. Demokracie nedeklaruje, na rozdíl od republikánské tradice, že jsou zde dva druhy lidu – elity a množství. Demokracie deklaruje, že je tu „demos“ – tedy všichni individuální občané mající stejnou moc, kteří vytvářejí a řídí instituce. Vývoj sociální nerovnosti a diferenciací sociální moci však končí postupným vytvořením dvou typů lidí. Pokud toto nastane, pak demokracie přestává být inkluzivní a stává se demokracií velké většiny, která stojí proti menšině. Podle mého názoru se dnes nacházíme přesně v takovéto situaci. Vidíme republikánský přepis původního demokratického příslibu. Máme nyní lid dvojitě kategorie.

Oligarchie neznamená, že pár mocných lidí jedná ve svém vlastním zájmu. Tak tomu bylo vždycky, nejsme andělé. Ale dnes tu máme koncentrovanou moc, sociální a ekonomickou, v rukou několika lidí – jakési kliky nebo elity, která utváří skupinu, třídu samu pro sebe, která se vzdaluje od většinové společnosti a instituce využívá ve svůj vlastní prospěch. V této situaci se dnes podle mého názoru nacházíme.

JB: *Lze tedy říci, že to, čemu říkáme krize demokracie, je vlastně krizí elit?*

NU: Ano, pokud tím myslíte, že namísto toho, aby se elita permanentně obměňovala, jak říkával Kelsen, naopak máme mnoho etablovaných členů establishmentu, tedy množství elit (elity jsou v demokracii v množném čísle). A že namísto obměny elit se dnes vytváří sklerotizující skupina lidí, kteří sami představují jakousi elitu. A když se toto stane, když elita znamená kombinaci různých společenských a politických privilegií konsolidovaných v rukou určité skupiny, je velice těžké používat demokratické instituce nestranným, procedurálním způsobem. Z tohoto důvodu se domnívám – ačkoli jsem přesvědčenou proceduralistkou a věřím, že demokracie znamená, že politika je proces, a v tomto smyslu procedura –, že jsou tu jisté předpoklady a podmínky, které je nutné dodržovat, má-li procedurální demokracie fungovat. A pokud tyto předpoklady erodují nebo jsou vážně narušeny, tak jak je tomu dnes, pak procedury nefungují demokratickým způsobem, jak by měly, ale slouží ve prospěch konsolidace elity.

JB: *Posuňme se k druhé části tázání, k intelektuálním zdrojům progresivní politiky. Od roku 1989, kdy padl jistý druh marxismu, se zdá, že levice hledá nové inspirační zdroje pro životaschopnou alternativu. A vy říkáte, že být radikální dnes znamená být liberální. Pro mnoho lidí to může znít nepřesvědčivě, protože vidí rovnítko mezi liberalismem a neoliberalismem. Víím, že vás ovlivnil Norberto Bobbio a italská tradice liberálního socialismu. Můžete stručně nastínit rozdíl mezi politickým liberalismem, v té podobě, v jaké ho chápeu liberální socialisté, a neoliberalismem?*

NU: Začnu parafrází citátu (nemám po ruce doslovné znění) Hanse Kelsena z knihy *O podstatě a hodnotě demokracie* z roku 1929.² Liberalismus nemůže být jednoduše zaměněn s ekonomickým liberalismem. Ten je sice jeho součástí, ale liberalismus sám je širší a obsáhlejší. Nemůžeme si představit demokracii bez společnosti, v níž jednotliví občané požívají svobody pokojně vyjádřit veřejný nesouhlas. Tedy společnosti, jejíž podmínkou je přijímání odlišnosti. Z toho vyplývá individuální svoboda. A z ní vyplývá systém práv, který chrání každého z nás před ostatními a před státem – z toho základního důvodu, že nikdo z nás není tak dokonalý, aby nikdy nemusel změnit názor.

Změna názoru vyžaduje ochranu, protože dopředu nevíme, jak stát změnu našeho postoje přijme. Pokud toto je liberalismus, nebo liberální společenská smlouva, pak není mezi demokracií a tímto druhem liberalismu zásadního rozdílu. Pokud liberalismem myslíme koncepci, která se zásadně opírá o in-

² Kelsen, H., *O podstatě a hodnotě demokracie*. Přel. V Koenig. Praha, Orbis 1933. Pozn. J.B.

dividuální práva a příležitosti. Mezi tato přitom patří víc práv a příležitostí, než jsou jen ty ekonomické. A toto je klíčové, protože nedávno vydal Josiah Ober knihu nazvanou *Demopolis*.³ Pokouší se v ní analyzovat demokracii před nástupem liberalismu. A ukazuje, obzvláště v první kapitole, že demokracie sestává z politické svobody a občanské svobody. Bez jejich spojení demokracie nemůže fungovat.

V athénské nebo v jiných formách demokratických společností se lid, jednotliví občané, těšili tomu druhu svobody, kterou dnes nazýváme liberální svobodou, přestože ještě nebyla sepsána Deklarace práv člověka a občana, nebyla definována práva jednotlivce atd. Svobodu vlastnit majetek, právo na svobodu názoru, svobodu sdružování, svobodu protestovat i proti těm, kdo jsou u moci – to vše počínaje 17. stoletím ztotožňujeme s liberalismem, neboť tehdy ještě (nebo už) ve společnosti nepanovala demokracie. A nazýváme to „svobodami jednotlivce“. Demokracie se zrodila společně se svobodou. Nemůže bez ní existovat. Není to svoboda kolektivu. Je to svoboda jednotlivých občanů uvnitř kolektivu. V tomto smyslu hovoříme o svobodě. Když byl liberalismus opětovně deklarován – tedy až na to, že slovo liberalismus vzniklo až v 19. století a že idea rovných práv jedince vzešla z Anglie 17. století (John Locke, ale také radikálové za revoluce – John Milton a další) –, postrádal pojem demokracie, protože demokracie byla tehdy synonymem (stejně jako u Aristotela) buď špatné vlády, nebo úpadku republiky. Demokracie jako vláda lidového shromáždění vyvolávala despekt. A tento despekt byl v 18. století tak radikální, že čelní zakladatelé americké nezávislosti či přední francouzští revolucionáři se sice prohlašovali za republikány, ale ne za demokraty. Jejich úmyslem bylo uspořádat stát a instituce tak, aby postavili hráz proti demokracii, jejich cílem bylo negovat moc lidového shromáždění. Demokracie tak byla ztotožněna s mocí lidového shromáždění.

Ale jakmile začala být demokracie identifikována také s legitimitou vzešlou z lidu vyjádřením jeho názoru, a tento názor byl získáván prostřednictvím voleb, volební právo přineslo prvek demokracie. To bylo klíčové. A nešlo pouze o samotné hlasování, protože nemůžete dost dobře uplatňovat volební právo, pokud zároveň nemáte možnost sdružovat se, vytvářet strany a hnutí, kritizovat. A to je to, čemu dnes říkáme demokracie. Demokracie vtěluje a zahrnuje tyto svobody, a proto zahrnuje svobodu, liberální pohled na život. Můžeme mít liberalismus bez demokracie? Pochybuji. Nemůžete ustavit liberální společnost bez toho, že by lidé měli možnost mluvit do politiky. Nemůžete pěstovat demokracii tam, kde se lidé nemohou mobilizovat proti

3 Ober, J., *Demopolis: Democracy before Liberalism in Theory and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press 2017. Pozn. J.B.

většinu, aby se zítra zase oni stali novou většinou. Liberalismus a demokracie jsou tak neodlučitelné.

Nicméně musím důrazně zopakovat, že svoboda – nebo v tomto případě liberalismus – není jednoduše ekonomický liberalismus. Ten je mimochodem sám o sobě velmi komplexním jevem a nemůže být zaměňován s pouhým přiznáváním finančních výhod těm, pro něž je zisk podmínkou permanentního růstu. Ostatně, když si přečtete Adama Smitha, uvidíte, že ani on netrvá na stupidní představě, že by člověk měl mít jen jeden rozměr, a to ekonomický. *Homo economicus* je fikce, jež byla vytvořena, proto, aby bylo možné vyložit, jak funguje trh. A jak také víme, Adam Smith se obracel proti monopolům. A věřil tomu, že otevřený trh zlikviduje privilegia a monopoly přetrvávající z feudálních časů. Liberalismus, i ten ekonomický, tedy ve svých počátcích nesl revoluční náboj.

Jak však vědí všichni liberálové (nikoliv socialisté, ale liberálové, kteří to říkali ještě před socialisty – John Stuart Mill a další), trh tíhne k vytváření monopolů. Nemůžete udržet neutralitu trhu samu o sobě, protože lidé tíhnou k omezování konkurence a k vytváření podmínek umožňujících absolutní zisk, tedy k monopolu. To znamená, že politický stát, že politický liberalismus má jakýsi závazek či úkol. Aby uchránil ekonomický liberalismus před ním samotným, musí zabránit utváření monopolů, zabránit přílišnému hromadění. Zde můžeme zopakovat, co říkají sociální liberálové: Potřebujeme mít možnost intervenovat, abychom zabránili despoticke nadvládě třídy bohatých.

JB: *Můžete vysvětlit historický kontext zrodu liberálního socialismu?*

NU: Liberální socialismus se vyvinul v Itálii souběžně s antifašistickým hnutím ve 20. a 30. letech minulého století, a to jako opozice jak vůči marxistickému či sovětskému typu socialismu, tak vůči novému libertariánskému druhu liberalismu. Jeho jádrem byla idea, že demokracie musí být provázena státními zásahy do ekonomiky, neboť jen tak mohou být zajištěny a uspokojeny základní potřeby všech občanů – tzn. znárodnění základních statků, nebo ekonomicky řečeno: základních zdrojů, které tvoří strukturu společnosti. Zároveň ovšem demokracie musí mít pochopení i pro majetek a umožnit jeho hromadění – ale s odpovědností jeho vlastníků ke společenství. Je to tedy jakási koncepce omezené akumulace bohatství, nebo svého druhu redistribuce à la T. H. Marshall, jakožto podmínky demokratického občanství, kde jsou základní sociální práva rozdělena rovným způsobem. Mají také být zajištěny základní sociální jistoty, jako jsou školství, bydlení nebo pracovní příležitosti, bez nichž by obyčejní občané, jako jsme my, neměli žádné možnosti získávat majetek, zakládat rodiny atd. – bez nich bychom byli jenom

jednotlivci, kteří nemají nic jiného než své ruce. Moderní demokracie musí tyto potřeby bezpodmínečně garantovat pro všechny, kteří musí, pracovat, aby přežili. Tomu se říkalo liberální socialismus.

JB: *Jaký je z tohoto pohledu rozdíl mezi liberálním socialismem a sociální demokracií?*

NU: Rozdíl můžeme spatřovat v prostředcích a metodách. Sociálnědemokratické tradice, např. německá nebo britská, vycházely z předpokladu, že podmínky zajištění základních práv by měl vytvářet a zajišťovat stát. Pro liberální socialisty je však tato věc komplexnější a problematičtější. Podle nich není nezbytně nutné, aby zásahy, jež zaručí základní práva, prováděl stát. Co však stát potřebuje, je systém kontroly a omezení zisků, takže i soukromí poskytovatelé sociálních statků se ze svých aktivit musí zodpovídat státu. Lze tedy říci, že dnes je tato koncepce blíží marxovským koncepcím sociální distribuce než radikálně inženýrským a dosti centralizačním představám sociální demokracie.

JB: *Zdá se také, že z tradice liberálního socialismu čerpáte i jisté chápání demokracie jako pravidel hry a dále o ni opíráte také obhajobu zastupitelské demokracie. To není moc obvyklé. Zvláště dnes by mnoho lidí mohlo namítat, co jste vy sama zmínila už na začátku našeho rozhovoru – totiž že zastupitelská demokracie, pokud nechceme přímo říci, že je mrtvá, tak přinejmenším prochází zásadní proměnou. Vidíme, že instituce zastupitelské demokracie se nám rozpadají před očima, stejně jako politické strany a další zprostředkující tělesa. Navíc jsou zde sociální média vytvářející bubliny, v nichž se lidé navzájem utvrzují ve svých názorech – a to vše činí komunikaci mezi odlišnými částmi společnosti stále složitější. Otázka tedy zní: Lze se vůbec vrátit? Můžeme obnovit zastupitelskou demokracii a vrátit se do nějakého předchozího stavu? A můžeme vůbec říci, že někdy někde skutečně existovala dokonalá zastupitelská demokracie?*

NU: Tohle je náš současný problém. Je bezpodmínečně nutné nejdříve zkoumat, jak až dosud zastupitelská demokracie fungovala. Dosud jsme ji totiž považovali jaksí za danou, a řádně jsme ji proto neanalyzovali. A poté bude třeba zkoumat, jak se demokracie proměňuje a co můžeme dělat pro to, aby se tato proměna demokracie nestala její travestií. Co dělat, aby se nová transformace naopak stala novou manifestací zastupitelské demokracie. Předně: v politických vědách máme tendenci chápat zastupitelský princip jako něco, co stojí v opozici k přímé demokracii. To je dlouhý příběh a nemůžeme ho tu zopakovat celý. Jisté však je, že až do 60. let – a obzvláště pak právě v 60. letech minulého století – byla opozice mezi zastupitelskými institucemi a re-

prezentativní vládou na jedné straně a přímou demokracií na straně druhé chápána jako danost, a to jak stoupci tradiční demokracie, tak stoupci demokracie participační, i když každý z těchto táborů k tomu měl jiné důvody. Oba tyto tábory se však dokonale shodovaly v náhledu, že přímá a reprezentativní demokracie stojí v protikladu. Myslím, že to byla velká chyba, a dnes se naštěstí názor politických teoretiků již změnil. Předpoklad dualismu mezi těmito modely už neplatí.

Než odpovím na vaši otázku, je třeba uvést dvě věci. Zaprvé, veškerá politika coby veřejné jednání svobodných občanů předpokládá reprezentaci. Když mluvíme, reprezentujeme nějaké ideje, a v idejích je vždy nějak zahrnuto množství dalších lidí. Instituce, která jedná ve jménu lidí, zavazuje i ty lidi, kteří ji přímo nezvolili. V určitém smyslu tomu tak bylo i v antických Athénách, kde lidové shromáždění reprezentovalo celý démos – i ty, kdo se shromáždění neúčastnili, reprezentovalo dokonce všechny obyvatele města.

Takže princip zastoupení musí být chápán specifickým způsobem. Když hovoříme o zastupitelské demokracii, máme na mysli poměrně sofistikovanou věc. Jdeme-li k volbám, nevolíme elitu, která bude vládnout naším jménem, čímž by nás zcela zprostila všech dalších povinností. Není to tak, že prostě svůj hlas delegujeme, není to delegativní koncepce. Je to reprezentativní koncepce. To znamená, že aktem odevzdání volebního lístku – či spíš ještě předtím než ho jdeme odevzdat – se účastníme debaty, ať už přímo či nepřímou, a spoluvytváříme tak klima volební kampaně.

Odevzdáním hlasu říkáme mnoho věcí. Zaprvé, jde nám o to nějakou věc pozitivně obhájit – a chceme, aby se náš hlas „přeložil“ do této obhajoby. A zadruhé, žádáme zastoupení, protože i když nikdy nemůžu říci, že tento zastupitel zastupuje přesně všechny moje ideje, je tu jistý druh podobnosti nebo blízkosti či důvěry mezi námi; je to jiné, než kdybych jej prostě delegovala. A tak bychom měli zastupitele pojímat v rámci všeho, co ve sněmovně dělají. Nejen v čase voleb, ale průběžně po celou dobu jejich mandátu.

Zastupitelská demokracie je tedy proces – ne jednorázový akt, kdy jdeme k volbám. Volební proces vytváří nový druh politické aktivity, který je velmi nepřímý, protože nemůžeme říci, že vládneme; ale je zároveň evidentní, že tato nepřímá má dopad na celou politickou správu. Abychom toho dosáhli, nestačí jen volit, nestačí být toliko izolovanými politickými jednotlivci, ale potřebujeme se sdružit, potřebujeme se organizovat, spojovat. A to je důvod, proč se demokracie zrodila spolu s volebním právem – demokracie vytvořila politické strany.

Podoby politických stran se značně proměňují. V 19. století vytvářela strany honorace. Šlo o sdružení elit, které měly politický hlas a vytvářely si vlastní reprezentaci. Byla to svým způsobem přímá demokracie hrstky privilegovaných. Ale později se do politického dění zapojilo mnoho milionů lidí,

a tak vznikly různé formy masových stran. Nebyl to snadný proces, protože masové strany zpočátku neakceptovaly ideu plurality. Jestliže se považujeme za masu lidí, pak chceme být pouze jedinou stranickou masou nebo masovou stranou. Bylo tedy obtížné přijmout ideu masové strany a současně plurality masových stran. Vlastně jsme toho byli plně schopni až po roce 1945. Demokracie tedy je stálý proces změny, sama je tou změnou. Mám na mysli demokracii, v níž existuje vícero stran, které jednají s občany a prosazují svou politiku přímo, skrze občany.

Tento aspekt však již dnes nevidíme, protože strany se proměnily. Tuto transformaci by bylo třeba dále analyzovat, ale na to teď nemáme čas. Nicméně: tentýž volební systém, který ji vyvolal, nese na této transformaci svůj podíl viny. Pokud totiž chcete mít catch-all strany, pak je jasné, že logicky tíhnou k expanzi. A tedy zároveň tíhnou k tomu být „tenké“ v otázce identity a naopak „tlusté“ co do kvantity a počtu členů. To znamená, že rozdíl mezi stranami mizí, všechny jsou stejné. Ovšem hranice a vymezení jsou pro strany klíčové, pokud mají zůstat stranami. Jinak jsou jen jinou formou celku. Dnes jsme v této situaci: jsou tu strany, které jsou jednoduše projevem kvantitativní expanzivnosti, tak zvané strany typu catch-all. Ale tím je zároveň vytvářen ideální terén pro zformování stran populistického typu, které sice chtějí unifikovat, ale ne kvantitativně. Chtějí dát jednotnou hodnotu tomu, co chtějí unifikovat. A říkají tomu lidová strana nebo strana ve jménu lidu. To je populismus. Takže prakticky se nacházíme v proluce mezi catch-all stranami a stranami populistickými. A v obou případech už nepoznáváme dřívější typ zastupitelské demokracie, který tu prokazatelně existoval ještě v nedávné době – prakticky až do úpadku ideologicky definovaných stran.

Schattschneider v roce 1942 říkal, že demokracie se bez stran neobejde.⁴ Ať tak či tak, strany prostě jsou. Takže můžeme jen těžko trpět nostalgií po nějakém jejich ideálním typu. Strany fungují, dokud mají šanci vyhrát. Pokud mají zastupitelské strany dnes takové výsledky, jaké můžeme sledovat, značí to, že se jejich situace změnila. Nejenom kvůli novým médiím, ale také kvůli obecnějšímu zániku ideologií nebo určitých typů ideologií. Místo nich tu nastupují nové formy stran. Ale co je hlavní – nezáleží na tom, jakou mají formu, strany jsou zkrátka nezbytné.

Chce-li se demokracie ubránit proti straně, která představuje elitářskou konglomeraci oddělenou od lidu, nebo proti nárokům nerozlišeného „lidu“ jako celku, pak by se měla zajímat o to, jak strany reorganizovat. Jde o dosud otevřený problém, ale je to určitě problém, který by demokratická země měla řešit. Těžko říci jak, protože nemůžete poručit státu, aby zakládal strany – nemůžete nařídít vznik strany, to v demokracii nedává smysl. Nicméně je

4 Schattschneider, E. E., *Party Government*. New York, Holt, Rinehart and Winston 1942. Pozn. J.B.

jasné, že občané se nacházejí v situaci, kterou vyjadřují *Podemos*, když říkají, že lidé sice odevzdali své hlasy, ale přesto je není slyšet. Obhajoba pozitivního programu je pryč a reprezentace také – pak se tedy lidé musí nově zorganizovat, aby tento problém řešili. A některé pokusy o řešení už probíhají. Třeba právě *Podemos* jsou takovým pokusem. Některé strany v Německu, více či méně úspěšné, jsou rovněž takovými pokusy. Takže se zcela jistě jedná o proces rekonstrukce, jen zatím nevíme, jak může dopadnout. Je to proces jakési údržby, jímž procházíme.

JB: *Hovoříme-li o probíhajících strukturálních změnách uvnitř stran, je to spojené také s personalizací politiky. A tato personalizace je spojena s tím, o čem jsme mluvili na začátku, s novými médii. Vytvořilo se něco, co jste příhodně nazvala „přímou reprezentativní demokracií“. Lídra a lid navzájem propojuje jakási důvěra. Ale zdá se, že zároveň tu panuje i silný pocit nedůvěry, že sílí jakýsi antielitářský diskurs. A velmi mnoho hnutí je přímo antielitářských. Ivan Krastev napsal knihu *Democracy Disrupted*,⁵ v níž analyzuje přibližně 80 hnutí, jež vznikla kolem roku 2008. Na těchto hnutích je zajímavé, že jsou schopna silně vyjádřit nedůvěru, ale nejsou schopna, nebo – podíváme-li se na příklad *Žlutých vest* – dokonce nechtějí formulovat žádný program.*

NU: Ano, tato hnutí nechtějí být reprezentována, stejně jako nechtějí mít v čele osobnost nebo skupinu, která řekne: „Hovořím za ně.“ Jejich jménem. Nestojí o to; chtějí si udržet mnohohlas bez reprezentativní jednoty. To jim také dává určitou formu hlasu – kolektivní hlas.

JB: *Je pro tato hnutí nutné, aby se stala reálnou politickou silou, pokud chtějí mít vliv a něco změnit? Musejí se přeměnit v nějakou vertikální organizaci, ať už ji nazveme, nebo nenazveme stranou?*

NU: Můžeme tento zajímavý jev sledovat ve Francii. Proč ve Francii? Vidíme tam vlastně jakýsi projev prezidentského systému, v němž se strany prostředkující mezi lidmi a státem rozpadly (jako například Socialistická strana) a vznikla umělá strana *En Marche!*, strana prezidenta Macrona, která je jednoduše institucionalizovanou státostranou. Existuje pouze uvnitř státních institucí, mimo ně téměř vůbec, a tak mezi lidem a Macronem není nic prostředkujícího. Dialog se tedy vede mezi Macronem a *Žlutými vestami*. A tento dialog úzce souvisí s plebiscitárním systémem, kde máte lídra, který hovoří jménem republiky, a pak je tu lid, který tu republiku tvoří. A oba spolu soutěží, kdo bude za republiku mluvit lépe.

5 Krastev, I., *Democracy Disrupted: The Politics of Global Protest*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press 2014. Pozn. J.B.

Žluté vesty jsou v nynější situaci jasným vyjádřením plebiscitární transformace politiky bez zprostředkujícího činitele. Dříve hrály klíčovou roli strany, protože představovaly jakési antény schopné zachytit, co si lidé myslí a jaké mají problémy. Namísto toho tu teď máme zcela novou situaci. Macron právě pobýval v Buenos Aires, když si konečně uvědomil, že Francie hoří. Neuvěřitelné! Jako kdyby dosud nic neindikovalo žádné „malheurs“! Znamená to, že mezi Elysejským palácem a lidem neprobíhala žádná komunikace, která by prezidentovi umožnila porozumět potřebám lidu. Proto jsou strany klíčové – transformují sociální do politického. Transformují širší sociální požadavky do podoby politických návrhů: udělejme tohle, tohle a tamto. Nyní Macron skládá vládu po způsobu monarchy, který si musí poradit s bouřícími se poddanými. A tak jim tedy odpovídá: slibuje jim – nebo za ně rozhoduje –, jde mu o to, aby je opět utišil. Užívá politiku jako nástroj k umlčení lidu. Politika a politická řešení mají vrátit lid k apatickému klidu, protože jakmile lid otevřeně svůj vyjádří nesouhlas, nastane problém.

Paradox vyprázdněnosti stran spočívá v tom, že nabízí jenom dvě možnosti: buď apatii, nebo rebelii. Buď apatie, nebo mobilizace. A mezi těmito krajnostmi není možná žádná běžná politická činnost: vypracovávání vizí, idejí, návrhů a jejich kritiky. Toto je vyprázdněnost politiky. Politika je jednoduše redukována na exekutivismus reagující na obyvatele, kteří jsou dezorganizovaní nebo neorganizovaní a připomínají sopku, v jejímž kráteru stoupá láva. Problém tedy exekutivně řešíte tak, že tu lávu tlačíte zpátky, dovnitř jicnu. Ale tohle není demokracie, to je produkce apatické společnosti. V takovém případě tu instituce jsou jen proto, aby umlčely lid.

JB: *Známe i jiné pokusy ustavit demokratické instituce mimo politické strany. Například lidová shromáždění nebo občanské poroty, jejichž členové jsou vybíráni na základě losování. Víím, že se k nim vyjadřujete kriticky, ale mohla byste stručně vysvětlit proč?*

NU: Tato lidová shromáždění či poroty bývají institucionalizována, aby zjišťovaly a ověřovaly názor lidu. To je dost absurdní využití, protože jde o způsob tlumení a ochočování veřejného mínění, jímž se vláda snaží ospravedlnit své kroky. Používání těchto nástrojů samo o sobě nezaručuje zodpovědnost, ale spíše legitimizuje ty, kdo jsou u moci.

Asi je možné a snad i nutné připojit k současným anemickým stranám a anemickým formám veřejného mínění další institucionální formy. Tuto roli ale nemohou dost dobře plnit lidová shromáždění, která, jak víme, neumožňují skutečnou spoluúčasť. Účastní se na nich jen část obyvatelstva. Nelze akceptovat jen vzorek občanů a říkat, že jde o participaci – právě proto, že

je to jen vzorek. Možná potřebujeme nějakou institucionální změnu, hlubší a radikálnější.

Vraťme se do historie a podívejme se, co při své práci na podobě nové ústavy navrhoval Condorcet v letech 1793 a 1795. Ve snaze vytvořit reprezentaci, která by byla skutečně demokratická, použil již existující místní shromáždění a transponoval je do shromáždění všeobecného. Pokud by jeho návrh uspěl, vznikl by celek státu jako komplex dílčích shromáždění lidu. Sestával by z dílčích sousedství vždy jednoho tisíce obyvatel, kteří by v těchto početně omezených rámcích mohli efektivně diskutovat, a participovat tak plnohodnotně na shromáždění. V takovém případě bychom namísto ničeho (nebo namísto místní administrativy v podobě shromáždění) měli skutečné politické shromáždění – organizované navíc takovým způsobem, že stát či národní shromáždění by nestály samy, bez lidu, jenž by se nacházel mimo jejich instituce. Nebylo by také třeba žádné další zprostředkování, žádné další organizované strany a ani odbory.

Takže namísto prázdné formy federalismu bychom nastolili národní deliberativní systém. I taková forma je možná a blíží se jí některé republiky, například Švýcarsko. Rozhodně chci ale zdůraznit, že se nyní nacházíme v hraniční situaci, kdy musíme rozvinout nebývalou imaginaci, pokud jde o podobu institucí. Mizející strany totiž nenahradíme úředním rozhodnutím. Nemůžeme vytvářet strany z vůle státu. Pokud se nevyvinou samy, musíme o to v každém případě usilovat. Jinak se totiž ocitneme buď v Macronově situaci, nebo v situaci Itálie, kde dvě populistické strany po svém vytvářejí novou elitu a nový establishment. Pokrytecky se při tom snaží, aby lidé uvěřili, že si vládnou sami, zatímco ve skutečnosti jsou odkázáni na jejich rozhodnutí. Demokracie tedy musí své procedury a instituce znovu důkladně promyslet.